

Transitiivisuuden ilmaiseminen mansin itämurteissa

Informaattiorakenteen analyysi

SUSANNA VIRTANEN

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 14. maaliskuuta 2015

Tutkimukseni käsittelee semanttisen transitiivisuuden ilmaisemista mansin kielen itämurteissa. Aineistoni edustaa Keski-Kondan murretta ja on koottu Artturi Kanniston kansanrunousaineistoista (WV I–VI). Koko tutkimuksen lähtökohtana on transitiivisuuden semanttinen määritelmä. Esimerkiksi koulukieliopieissa transitiivisuuden käsite usein määritellään rakenteen eli verbin valenssin mukaan: puhutaan transitiivisista ja intransitiivisista verbeistä. Semanttiselta kannalta on kuitenkin kyse hieman laajemmasta ilmiöstä eli siitä, että toiminnalla on kaksi osallistujaa, joista toinen eli agentti kohdistaa vaikutuksensa toiseen eli patienttiin (Hopper & Thompson 1980: 251; Rice 1987: 8). Semanttista määritelmää soveltamalla olen saanut aiheesta kattavamman kuvauksen, johon sisältyy myös rakenteita, joita kaikki eivät edes tunnusta transitiivisiksi, kuten passiivi.

Tutkimukseni jakautuu kolmeen osa-alueeseen: suoran objektin merkinnässä tapahtuvan vaihtelun, ditransitiivirakenteiden välisen vaihtelun sekä aktiivin ja passiivin välisen vaihtelun tarkasteluun. Aloitin tutkimuksen tarkoitukseni tutkia pelkkää suoran objektin merkintää ja siihen vaikuttavia tekijöitä, mutta aika pian havaitsin aineistoni perusteella, että sitä ei ole mahdollista kartoittaa tyhjentävästi ulottamatta tutkimusta myös kahteen muuhun mainittuun osa-alueeseen. Kaikki kolme osa-aluetta ovat vaihtelussa keskenään ja myös osittain päällekkäisiä. Aiheen rajaaminen vain yhteen osa-alueeseen olisi jättänyt analyysin epätäydelliseksi ja sulkenut ulkopuolelle monta mielenkiintoista seikkaa, jotka kuuluvat tiiviisti samaan kokonaisuuteen.

Tutkimuksen teoreettisena lähtökohtana on informaatorakenteen analyysi. Tarkastelen kolmea eri pragmaattista funktiota, jotka ovat *primaaritopiikki*, *sekundaaritopiikki* ja *fokus* (Lambrecht 1994: 118, 207; Nikolaeva 2001: 11). Ensinnäkin esittelen niiden korrelaatiota syntaktisten funktioiden kanssa ja toisaalta niiden esiintymistä morfologisen merkinnän kannalta. Näin olen päätenyt selitysmalliin, jossa suoran objektin merkinnässä tapahtuva vaihtelu, ditransitiivirakenteiden välinen vaihtelu sekä aktiivin ja passiivin välinen vaihtelu – sekä niiden sisäinen että osa-alueiden välinen vaihtelu – voidaan kuvata samojen pragmaattisten sääntöjen mukaan. Osoitan, että voidaan muodostaa yhtenäinen kuvio, jossa kaikki osa-alueet ja tekijät sidotaan toisiinsa samoin periaattein.

Ensimmäinen periaate on, että argumentti asettuu syntaktisessa hierarkiassa sitä korkeammalle, mitä korkeammalla se on pragmaattisessa hierarkiassa. Näin siis primaaritopiikki asettuu subjektin paikalle, sekundaaritopiikki realisoituu merkittynä suorana objektina ja fokus joko morfologisesti merkitsemättömänä suorana objektina tai obliikkivina. Esimerkissä 1 korkeimman pragmaattisen roolin eli primaaritopiikin paikka on korkeimmalla syntaktisella paikalla eli subjektina. Kun primaaritopiikki on semanttiselta rooliltaan agentti, käytetään aktiivirakennetta.¹

- (1) *jäg=püw-ötääm* *juw keet-ös-tø.*
 Isä=poika-ACC.SG3SG kotiin lähettää-PST-SG<3SG
 'Hän lähetti veljensä kotiin.' (WV II: 28)

Primaaritopiikin edustaessa jotain muuta semanttista funktiota – kuten esimerkissä 2 yksikön ensimmäisen persoonan patienttia – käytetään passiivia. Myös passiivissa verbi taipuu subjektin eli tässä tapauksessa semanttisen patientin luvun ja persoonan mukaan.

- (2) *päs-øng=kom-nø* *keet-w-øs-øm.*
 valo-ADJ=mies-LAT lähettää-PASS-PST-1SG
 'Olen valoisian miehen lähettämä.' (WV I: 15)

Toiseksi korkein pragmaattinen funktio on sekundaaritopiikki, joka asettuu aktiivilauseessa suoran objektin paikalle saaden myös morfologisen merkinnän, kuten esimerkissä 3. Morfologisiin merkintöihin palaan tarkemmin tuonnempana.

- (3) *öän-øm* *jål=ääl-ääløn.*
 1SG-ACC PREF=tappaa-IMP.SG<2SG
 'Tapa minut!' (WV I: 12B)

Samasta periaatteesta eli sekundaaritopiikin asettumisesta suoran objektin paikalle johtuu myös kolmipaikkaisten rakenteiden eli ditransitiivien välillä tapahtuva vaihtelu. Ditransitiivisten aktiivirakenteiden välillä vaihtelua aiheuttaa se, onko sekundaari-

1. Esimerkeissä käytetyt lyhenteet on selitetty liitteessä 1.

topiikki semanttiselta funktioltaan vastaanottaja vai patientti. Kuten edellä jo mainitsin, passiivirakenne valitaan silloin, kun primaaritopiikki edustaa jotain muuta semanttista funktiota kuin agenttia. Vaihtelua on havainnollistettu esimerkeissä 4–6.

Esimerkissä 4 esiintyy aktiivirakenne, koska primaaritopiikkina toimii agentti. Sekundaaritopiikkina puolestaan on semanttinen vastaanottaja, joka asettuu lauserakenteessa suoran objektin paikalle. Fokaalisin elementti eli patientti merkitään instrumentaalilla.

- (4) *äj-n-øl* *wöär-øs-tø,* *tee-n-øl* *wöär-øs-tø.*
 juoda-AKT-INSTR tehdä-PST-SG<3SG syödä-AKT-INSTR tehdä-PST-SG<3SG
 'Hän laittoi [miehelle] syötävää ja juotavaa.' (WV IV: 6)

Esimerkissä 5 primaaritopiikki on niin ikään subjekti. Edellisestä poiketen tässä on kuitenkin kaksi fokaalista argumenttia, joista toinen edustaa patienttia ja toinen vastaanottajaa. Näin ollen patientti reaalisoituu merkitsemättömänä suorana objektina ja vastaanottaja merkitään lativisijalla.

- (5) *om kurøm* *lyöx* *äk°* *näg-nöän* *tåt-s-øm.*
 1SG kolme viesti vain 2SG-LAT tuoda-PST-1SG
 'Toin kolme viestiä juuri sinulle.' (WV II: 28B)

Esimerkissä 6 esiintyy passiivirakenne, koska primaaritopiikkina on vastaanottaja. Agentti on merkitty lativisijalla ja fokaalinen patientti instrumentaalilla.

- (6) *nee-tään* *jår-øl* *mäj-w-øs.*
 nainen-LAT.SG3SG veitsi-INSTR antaa-PASS-PST
 'Hän sai vaimoltaan veitsen.' (WV I: 54B)

Toinen puhtaasti yhteen osa-alueeseen rajoittuva periaate on se, että suoran objektin paikalle asetunut sekundaaritopiikki merkitään morfologisesti, mutta fokuksen asemassa esiintyviä objekteja ei merkitä. Mikäli suora objekti edustaa fokusta, verbi taipuu subjektikonjugaatiossa ja nominaaliobjekti on nominatiivissa, kuten esimerkeistä 7 ja 8 käy ilmi.

- (7) *äj-nø=tee-nø* *wöär-s-øt.*
 juoda-AKT=syödä-AKT tehdä-PST-3PL
 'He tekivät syötävää ja juotavaa.' (WV II: 6B)

- (8) *kom* *jowt=nyööl* *wø-s.*
 mies jousi=nuoli ottaa-PST
 'Mies otti jousen ja nuolen.' (WV II: 28)

Topikaaliset objektit eli sekundaaritopiikit merkitään ensi sijassa verbin objektikonjugaatiolla. Esimerkeissä 9 ja 10 esiintyy niin sanottu nolla-anafora eli suoraan objektiin on viitattu ainoastaan verbinpääteellä. Tämä on mahdollista vain korkeamman saavutettavuustason objekteille.

- (9) *juw=tât-olään!*
 sisään=tuoda-IMP.SG<2PL
 'Tuokaa hänet sisään!' (WV I: 14B)

- (10) *kom juw=tee-s-tø.*
 mies PREF=syödä-PST-SG<3SG
 'Mies söi [metson].' (WV I: 12B)

Kuten jo edellä mainitsin, informaatorakenteen analyysissä käytetään topikaalisuuden rinnalla saavutettavuuden käsitettä. Edellä esitellyt esimerkit edustavat korkeaa saavutettavuustasoa ja saavat siksi merkinnäkseen pelkän verbikongruenssin. Esimerkeissä 11 taas topikaalinen suora objekti edustaa matalampaa saavutettavuustasoa ja on siksi identifioitava nominiargumentilla. Tällöin nominiargumentti merkitään akkusaatiivilla.

- (11) *õw-øm öät kont-iitø.*
 ovi-ACC NEG löytää-SG<3SG
 'Hän ei löydä ovea.' (WV I: 14B)

Yksi tutkimustulosteni yksityiskohdista on, että aiemmista tutkimuksista (Kálmán 1989; Kulonen 2007) poiketen aineistoni osoittaa, ettei omistusliitteellinen suora objekti automaattisesti laukaise objektikonjugaatiota. Omistusliitteellinen objekti esiintyy objektikonjugaation kanssa vain ollessaan topikaalinen. Esimerkissä 12 omistusliitteellinen objekti esiintyy fokuksena, minkä vuoksi verbi on taivutettu subjektikonjugaatioissa.

- (12) *soolyøsy=toågl-äät k°ås køs-m-øš...*
 kärppä=vaate-POSS.SG3SG vaikka etsiä-DER-PST
 'Vaikka hän etsi itselleen kärpännahkaviittaa...' (WV I: 14B)

Esimerkissä 13 taas omistusliitteellinen suora objekti tulee merkityksi objektikonjugaation pääteellä, koska kyseessä on topikaalinen argumentti.

- (13) *ääk-øn komøly woåxtl-øš-løn!*
 setä-POSS.SG2SG kuinka jättää-PST-SG<2SG
 'Kuinka saatoit jättää setäsi!' (WV I: 14B)

Yhteenvetona voin todeta, että transitiivisuuden ilmaisemisesta muodostuu yhtenäinen kuvaus, joka perustuu kaikkien osa-alueiden kannalta samoihin informaatio-

rakenteen sääntöihin. Taulukossa 1 on havainnollistettu, kuinka pragmaattiset ja syntaktiset funktiot korreloivat keskenään ja kuinka ne tämän seurauksena reaalistuvat erilaisina syntaktisina rakenteina.

Taulukko 1.
Pragmaattisten funktioiden korrelaatio syntaktisten ja semanttisten funktioiden kanssa.

Pragmaattinen funktio	Syntaktinen funktio	Semanttinen funktio	Lauserakenne
Primaaritopiikki	Subjekti (\emptyset)	Agentti	Aktiivi
		Patientti	Passiivi
		R-argumentti	Passiivi
Sekundaaritopiikki	Suora objekti (acc.)	Patientti	Aktiivi, objektikonjugaatio
		R-argumentti	Aktiivi, objektikonjugaatio
Fokus	Suora objekti (\emptyset)	Patientti	Aktiivi, subjektikonjugaatio
	Obliikvi (lat.)	R-argumentti	Aktiivi
	Obliikvi (instr.)	Patientti	Aktiivi, objektikonjugaatio Passiivi
	Obliikvi (lat.)	Agentti	Passiivi

Taulukko 1 kokoaa yhteen edellä esittelemäni tutkimustulokset. Primaaritopiikki ottaa aina syntaktisen subjektin roolin: primaaritopiikin semanttinen funktio määrittelee predikaattiverbin pääluokan. Sekundaaritopiikin ja fokuksen ominaisuuksien perusteella määräytyy edelleen useita muita lauserakenteen yksityiskohtia. Tutkimuksessa on selvitetty erityisesti syntaktisten ja pragmaattisten funktioiden korrelaatiota, mutta myös syntaktisten ja semanttisten funktioiden välistä korrelaatiota on sivuttu. Koska tämän tutkimuksen lähtökohtana on ollut transitiivisten rakenteiden tarkastelu informaatorakenteen kehityksessä, jotkin informaatorakenteen osa-alueet ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Jatkossa olisikin ehdottomasti laajennettava tutkimusta informaatorakenteen muihin osa-alueisiin.

Lähteet

- HOPPER, PAUL J. – THOMPSON, SANDRA A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. – *Language* 56 s. 251–299.
- KÁLMÁN, BÉLA 1989: *Chrestomathia Vogulica*. Harmadik kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 2007: *Itämansin kielioppi ja tekstejä*. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisien kielten opintoja varten XV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LAMBRECHT, KNUD 1994: *Information structure and sentence form. Topic, focus, and the mental representations of discourse referents*. Cambridge Studies in Linguistics 71. Cambridge: Cambridge University Press.

- NIKOLAEVA, IRINA 2001: Secondary topic as a relation in information structure. – *Linguistics* 39 s. 1–49.
- RICE, SALLY 1987: *Towards a cognitive model of transitivity*. PhD Thesis. University of California, San Diego.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- WV I = Kannisto, Artturi 1951: *Wogulische Volksdichtung I. Texte Mütischen Inhalts*. Toim. Matti Liimola. SUST 101. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- WV II = Kannisto, Artturi 1955: *Wogulische Volksdichtung II. Kriegs- und Heldensage*. Toim. Matti Liimola. SUST 109. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- WV III = Kannisto, Artturi 1956: *Wogulische Volksdichtung III. Märchen*. Toim. Matti Liimola. SUST 111. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- WV IV = Kannisto, Artturi 1958: *Wogulische Volksdichtung IV. Bärenlieder*. Toim. Matti Liimola. SUST 114. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- WV V = Kannisto, Artturi 1959: *Wogulische Volksdichtung V. Aufführungen beim Bärenfest*. Toim. Matti Liimola. SUST 116. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- WV VI = Kannisto, Artturi 1963: *Wogulische Volksdichtung VI. Schicksalslieder*. Toim. Matti Liimola. SUST 134. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Liite 1

Lyhenteet

- ACC – akkusatiivi
ADJ – denominaalinen adjektiivinjohdin
AKT – aktio
DER – denominaalinen tai deverbaalinen verbinjohdin
IMP – imperatiivi
INSTR – instrumentaali
LAT – latiivi
NEG – kieltopartikkeli
PASS – passiivi
PL – monikko
POSS – omistusliite
PREF – prefiksi
PST – mennyt aika
SG – yksikkö

Susanna Virtanen: *Transitivity in Eastern Mansi. An information structural approach*. Helsingin yliopisto 2015. Artikkeliväitöskirjan johdanto-osa on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0548-6>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.s.sukunimi@gmail.com